

F. Korthals

Altes Vrijheid
is leven zonder
angst

F. Korthals Altes
Vrijheid is leven zonder
angst

Nationaal Comité 4 en 5 mei

Amsterdam / 2001

Vooraf

De '5 mei-lezing' is onderdeel van het programma van de start van de Nationale Viering van de Bevrijding. Deze start wordt in de ochtend van 5 mei gerealiseerd in samenwerking met jaarlijks een andere provincie. In 2001 is Flevoland de gastprovincie. Met een inhoudelijk en cultureel programma wordt het jaarthema aan de orde gesteld en het kader gegeven waarin andere activiteiten van die dag plaatsvinden. Het ochtendprogramma vormt daarmee de brug tussen de ingetogenheid van de herdenking op 4 mei en de feestelijkheden van de middag en avond van 5 mei.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei draagt in de jaren 2001-2005 het thema 'Vrijheid vraagt verantwoordelijkheid' uit. Vrijheid is nooit vanzelfsprekend, maar vraagt voortdurend een actieve inzet van overheid en burgers.

Ieder jaar wordt een ander aspect van dit thema belicht. In 2001 staan de sociale aspecten van vrijheid centraal. Om het publiek daarbij te betrekken

Copyright © 2001 Nationaal Comité 4 en 5 mei

Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Nationaal Comité 4 en 5 mei, Rapenburgerstraat 109, 1011 VL Amsterdam, e-mail: info@natcom45.nl

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the National Committee 4th and 5th of May, Rapenburgerstraat 109, 1011 VL Amsterdam, e-mail: info@natcom45.nl

Losse exemplaren zijn te bestellen bij LBR: telefoon 010-20 202 01, fax 010-20 102 22, e-mail info@lbr.nl
Bestelnummer N6, Prijs Hfl 7,50

Omslag en typografie: Steven van der Gaauw

werkt het Nationaal Comité 4 en 5 mei met de leuze:
'Vrijheid is leven zonder angst.'

In de ochtend van 5 mei heeft de heer mr F. Korthals
Altes, voorzitter van de Eerste Kamer der Staten-
Generaal, in het stadhuis van Almere de lezing
'Vrijheid is leven zonder angst' uitgesproken. Daar-
bij waren de minister-president en vele andere gas-
ten aanwezig.

5 mei 2001
Nationaal Comité 4 en 5 mei

Vrijheid is leven zonder angst

De herinnering aan de bevrijdingsdag zelf, zaterdag
5 mei 1945, leeft alleen nog voort bij mijn generatie
en bij hen die ouder zijn. De voedseldroppings wa-
ren de voorboden. Het is voor hen die erbij waren
een dag om nooit te vergeten. Ik was toen 13, bijna 14
jaar en zat in de tweede klas van het gymnasium.
Het was een tijd die zich voor een leven lang vastzet-
te in de herinnering. De herwonnen vrijheid bete-
kende voor hen die bevrijd werden, het einde van
een periode van angst. Veel angsten: weggevoerd en
vermoord worden wegens ras of herkomst; wegge-
voerd worden om tewerkgesteld te worden, vanaf je
zeventiende jaar al; invallen in huizen op zoek naar
onderduikers, razzia's op zoek naar hen die zich aan
tewerkstelling hadden onttrokken; risico's bij het
voorthanden hebben van een ondergronds kranjie of
illegale foto's van leden van het koninklijk huis; te
weinig eten; geen werk voor volwassenen, voor kin-
deren geen school; oorlogsgeweld; en de klemmen-
de vraag of de bevrijding wel zou komen zonder be-
schietingen en wapengeweld. Die angsten namen

met de bevrijding een einde. Voedsel was er nog weinig, maar er gloorde weer licht. De voedseldroppings gingen door en de geallieerde troepen voerden voedsel aan. Vrijheid berekende veel, het berekende ook leven zonder angst. Wel bleef nog lang de onzekerheid over de vraag of zij die waren weggevoerd, nog tot de levenden behoorden. Die angstige vraag bleef.

We waren bevrijd. Vrijheid berekende ook vrijheid van meningsuiting. Dat maakte op mij diepe indruk. In de oorlog waren de mensen goed of fout. Die tegenstelling was simpel: wit of zwart, daarrussen veel grijs. Ineens, toen de ondergrondse kranten, zoals *Het Parool*, *Vrij Nederland*, *Je Maintiendrai* en *Trouw* en nog veel meer, openlijk konden gaan verschijnen, bleek dat wit – net als in de natuurkunde – van samenstelling veelkleurig te zijn. Van gereformeerd tot communist, van confessioneel tot sociaal-democraat of liberaal. Ieder kwam weer voor zijn of haar specifieke mening uit. Er kwamen nieuwe tegenstellingen, maar men kon daarover met elkaar in debat, zonder angst. Die veelkleurigheid heeft mij zo gefascineerd, dat toen mijn politieke belangstelling is gewekt. Het maakte op mij een indruk die mijn leven is gaan bepalen door passie voor politiek.

Wat ik nu memoreer speelde zich toen af, 56 jaar geleden. Dat kun je hoogstens blijven herdenken als je erbij was of geconfronteerd bleef met het verlies van dierbaren.

Toch is het goed voor ons allen, oud en jong, om in elk geval één keer per jaar gezamenlijk stil te staan bij onze vrijheid. Het is goed om ons ten minste eenmaal per jaar rekenschap te geven van wat vrijheid voor ons betekent en van wat vrijheid en leven zonder angst zouden kunnen betekenen voor de velen in de wereld van vandaag die nog wachten op hun bevrijding of daarvoor vechten. Het is ook goed om ten minste eenmaal per jaar rekenschap af te leggen van wat wij met die herwonnen vrijheid hebben gedaan en doen. Vrijheid is niet vanzelfsprekend, ook al is het een grondrecht. Vrijheid is niet vanzelfsprekend, vooral niet als wij ons bedenken ten koste van welke offers die vrijheid werd herkegen. Offers in het verzet, offers van talrijke jonge mensen, alkomstig vaak uit landen ver van Europa. Offers in de woestijnen van Noord-Afrika, op de stranden van Normandië, in de bossen van Oosterbeek en aan de oevers van de Rijn, in de Ardennen of boven Duitsland of bezet gebied. Offers ook in Zuidoost-Azië, in de Javazee, in de regenwouden, op de eilanden in de Stille Oceaan. Offers gebracht ter wille van onze vrijheid.

Just de offers die voor onze vrijheid zijn gebracht, verplichten ons om ons rekenschap te geven van wat wij met onze vrijheid doen en gedaan hebben. Vrijheid moet onafscheidelijk verbonden zijn met verantwoordelijkheid. Is dat niet het geval, dan ont-aardt het grote goed van de vrijheid in het kwaad van de losbandigheid. Verantwoordelijkheid aan-vaarden betekent verantwoording afleggen. Hebben wij ons ingespannen om ervoor te zorgen dat vrijheid gepaard gaat met leven zonder angst? Ook voor anderen? Want evenmin als vrijheid vanzelfsprekend is, is leven zonder angst dat.

Sitstraan bij onze vrijheid krijgt een diepere betekenis als wij verantwoording afleggen over de vraag of wij de verantwoordelijkheid voor leven zonder angst wel op ons hebben genomen. Hoe belangrijk vrijheid en leven zonder angst zijn, kunnen wij dagelijks zien, soms angstig dichtbij, bijvoorbeeld in delen van voormalig Joegoslavië. Wij zien het ook in ons eigen land, waar velen uit verre landen in Azië en Afrika als vluchteling onderdak komen zoeken, op de vlucht voor onvrijheid, onderdrukking, onmenselijke behandeling, op de vlucht gejaagd door angst, op zoek naar vrijheid. Ook vaak op de vlucht voor onmenselijke omstandigheden, zoals hongersnood en gebrek.

De confrontatie met deze medemens die de vrijheid zoeken, dwingt ons om ons rekenschap te geven, om verantwoording af te leggen. Ons ook af te vragen of vrijheid en leven zonder angst wel identiek zijn. Of er voor leven zonder angst niet meer nodig is dan enkel de vrijheid om te doen en te laten, de vrijheid van meningsuiting en van godsdienst of levensovertuiging.

In zijn beroemde rede van 6 januari 1941, nog vóór de Verenigde Staten in de Tweede Wereldoorlog betrokken werden, maakte President Roosevelt al het onderscheid tussen: vrijheid van meningsuiting, vrijheid van het belijden van godsdienst, vrijheid van angst en vrijheid van gebrek. De geestelijke vrijheid, die van meningsuiting en van geloofs- en levensovertuiging, impliceert nog niet de vrijheid van angst en van gebrek.

In Europa is na de bevrijding met visie en elan gewerkt en veel bereikt om de herwonnen vrijheid duurzaam te maken. Het initiatief om eerst de zware industrieën van Duitsland, Frankrijk, Italië en de Beneluxlanden samen te brengen in een *Europese Gemeenschap van Kolen en Staal*, gevolgd door de *Europese Economische Gemeenschap* en *Euratom*, heeft, na eeuwenlange strijd tussen de West-Europese landen, de volkeren van die landen daadwerke-

lijk bijeengebracht en hen vrij gemaakt van angst voor wéér een oorlog tussen Europese staten. Door die vrijheid kon een klimaat ontstaan waarin verzoening tussen de volken van West-Europa, de tegenstanders van weleer, mogelijk werd, zonder daarbij het verleden te vergeten en de lessen daaruit te trekken. De uitbreiding van wat intussen de *Europese Unie* is geworden met landen van Centraal- en Oost-Europa, moet bewerkstelligen dat deze unie van vrede, vrijheid en veiligheid ook voor die volken, ook voor de Balkan, een leven zonder angst mogelijk maakt. Die landen hebben daarbij een grote achterstand, want hun vrijheid is pas elf, twaalf jaar geleden gaan gloren. In een deel daarvan is leven zonder angst door onderlinge verdeeldheid en oorlog tussen etnische groepen nog ver verwijderd.

De herinnering aan onvrijheid en angst bleek een klein jaar geleden aan verzoening in de weg te staan voor velen die in Zuidoost-Azië onder de Japanse bezetting hebben geleden. Dat werd nog eens duidelijk tijdens het staatsbezoek van de keizer van Japan aan ons land. Het leed van de interneringskampen, de Birma-spoorlijn en de vernederingen was bij velen te diep in de herinnering gegrift, om dat bezoek te kunnen accepteren. Toch mogen wij in onze relatie met dat land en zijn bevolking niet uit het oog verliezen dat wij, zonder het verleden te vergeten en

daaruit lessen voor de toekomst te trekken, aan de generaties van vandaag en morgen niet mogen blijven toerekenen wat generaties in het verleden hebben misdään, hoe gruwelijk en onvergeeflijk dat ook geweest is.

Er is meer waarvan wij ons rekenschap moeten geven. In ons eigen land zijn vrijheid van meningsuiting en van geloofs- en levensovertuiging onomstreden. Op alle niveaus kennen wij democratische en vrije verkiezingen. Aan de eisen voor geestelijke vrijheid is voldaan. Bestaat echter overal in ons land en bij eenieder vrijheid van angst? Of zijn er toch velen die beducht zijn voor criminaliteit, voor vervuiling van hun leefomgeving, voor rampen door gebeurtenissen die wij tot voor kort voor onmogelijk hielden, althans in ons eigen goedgeordende land.

Goede ordening, goede regels alleen zijn niet voldoende om een leven zonder angst garanderen. Het gaat ook om de naleving van de regels die bescherming moeten bieden. Ik vind het vandaag een goede gelegenheid om daaraan enkele woorden te wijden. Naleving van de op democratische wijze tot stand gekomen regels is, in mijn opvatting, in de allereerste plaats een verantwoordelijkheid van burgers en bedrijven zelf. De ervaring leert echter dat – zeker bij een vrijgevochten volk als het onze, dat, gelukkig,

onderworpenheid aan autoriteiten niet kent – die bereidheid tot naleving een steunje in de rug nodig heeft. Een steunje in de rug door toezicht op de naleving en handhaving met toepassing van overheidsgezag als die naleving niet plaatsvindt. Aan die bereidheid tot naleving, maar ook aan de bereidheid van de overheid om gedegen en merkbaar toezicht uit te oefenen en daaraan consequenties te verbinden in de vorm van rechtshandhaving, heeft het de laatste dertig à vijfendertig jaar te vaak geschort. Een hele generatie groeide intuïssen op voor wie de begrippen naleving, handhaving en gezag niet meer de berekenis hebben die de grote meerderheid vroeger als vanzelfsprekend beschouwde.

Dat klinkt misschien somber, maar ik sta daarin, geloof ik, niet alleen. De gewezen Nationale ombudsman, staatsraad Oosting, maakte bij de presentatie van het rapport van de door hem voorgezeten commissie van onderzoek naar de vuurwerkramp in Enschede gewag van de wenselijkheid van een culturele revolutie. In mijn perceptie is een revolutie een omwenteling die onder het volk op gang wordt gebracht. Het volk is de voornaamste actor. Er ontstaan door een omwenteling nieuwe, door het volk aanvaarde, vormen van gezag. Uir de media echter kreeg ik de indruk dat deze meenden dat de omwenteling zich juist bij de overheid diende te voltrekken.

Daar waren de fouten gemaakt, daar moesten koppen rollen – iets wat bij revoluties inderdaad niet ongebruikelijk is –, het volk bleef buiten schot. Het beeld van de culturele omslag spreekt mij aan. In mijn beleving gaat het bij die omslag echter niet alleen en ook niet primair om de gekozen of benoemde gezagsdragers en de ambtenaren met behulp van wie zij hun beleid voorbereiden en uitvoeren. Het gaat in dit geval ook en vooral om een omslag binnen de gehele samenleving. Naleving van regels vereist in de allereerste plaats draagvlak bij de bevolking. Ik kan niet wetenschappelijk berekenen bij welk percentage van overtreddingen of normschendingen rechtshandhaving onbegonnen werk wordt, maar voor mij is zeker dat een norm of rechtsregel, door het draagvlak dat ervoor bestaat, voor 80 à 90% vrijwillig moet worden aanvaard en nageleefd, wil het mogelijk zijn het ontbrekende gedeelte geloofwaardig en voor allen zichtbaar af te dwingen. Dat is geen fatalisme. Draagvlak en vrijwilligheid bij de naleving moeten hoofdregel zijn; draagvlak en vrijwilligheid zijn de ruggengraat van de naleving; gedegen toezicht is daarbij behulpzaam; rechtshandhaving kan alleen maar sluitstuk zijn. De vrijwilligheid bij de naleving heeft twee steunjes in de rug nodig, wil de ruggengraat waarover ik sprak recht blijven: de vaste overtuiging dat toezicht, controle, plaatsvindt, en een grote mate van zekerheid dat bij

niet-naleving een passende sanctie wordt opgelegd. Als een rechtsregel niet wordt gemarkeerd, vervaagt zij.

Een belangrijke drijfveer bij de vrijwillige naleving is burgerzin. Burgerzin is het besef, en het daaruit voortvloeiende gedrag, dat de individuele burgers deel uitmaken van een gemeenschap, die is aangewezzen op de positieve bijdragen van de burgers die er deel van uitmaken. Besef van wat de gemeenschap aan individuele bijdragen nodig heeft, wil de vrijheid van die burgers voor allen leven zonder angst berekenen. Bereidheid in de eigen omgeving een bijdrage te leveren aan het goed functioneren van de gemeenschap waarvan men deel uitmaakt: de buurt, de school, de werkring. De overheid, in een democratische samenleving gedragen door de burgers, vult aan, is complementair.

Burgerzin wordt gevoed door verantwoordelijkheidsbesef. Ik zei reeds dat in mijn opvatting vrijheid en verantwoordelijkheid onverbrekkelijk met elkaar verbonden zijn. Zonder verantwoordelijkheidsbesef tegenover medeburgers en samenleving onttaart vrijheid in ongebondenheid. Voor een toestand van ongebondenheid zijn de offers van de Tweede Wereldoorlog niet gebracht. Het was immers het gevoel van verantwoordelijkheid voor de

burgers van het Europese continent, het gevoel van solidariteit, dat de Britten, Canadezen en Amerikanen ertoe bracht grote offers te brengen. Het was het gevoel van verantwoordelijkheid voor het leven van een eigen bijdrage tot het herwinnen van onze vrijheid, dat verzetsstrijders het risico deed nemen met hun leven te betalen voor hun inzet.

In onze pluriform geworden samenleving met veel culturele en religieuze invloeden van buiten, is burgerzin niet meer een gemakkelijk en voor ieder op gelijke wijze over te brengen begrip. Het zal ook niet voor eenieder een zelfde beleving zijn. Velen zullen het begrip misschien verouderd vinden, stramend uit de negentiende eeuw of de eerste helft van de twintigste, toen de overheid nog met autoriteit vereenzelvigd werd en de burgerij gezeten was. Laat ik daarom ook een andere benadering kiezen. Wij stellen aan de overheid niet meer de uitsluitende eis van autoriteit, maar verlangen dat zij zich gedraagt met inachtneming van roetsbare beginselen van behoorlijk bestuur. Als tegenover die overheid de burger staat als calculerende vrijbuiters, gaat het evenwicht in de samenleving verloren. Zoals van de overheid geëist wordt dat zij de beginselen van behoorlijk bestuur in acht neemt, mag en moet van de burger verlangd worden dat deze zich houdt aan beginselen van behoorlijk burgerschap, van verant-

woordelijk burgerschap. Erkenning van deze notie zou misschien ook in de bestuursrechtpraak een evenwicht kunnen terugbrengen, dat veel bestuurders – maar ook volksvertegenwoordigers – thans missen.

Er is een aantal elementen dat altijd van burgerzin – van behoorlijk of verantwoord burgerschap – deel moet uitmaken. Eén van die elementen is de notie dat in een samenleving waarin ieder zijn of haar plaats kan vinden en tot zijn of haar recht kan komen, zich in vrijheid zonder angst kan ontplooiën, rechtsregels moeten bestaan, die – omdat zij democratisch tot stand zijn gekomen – gerespecteerd moeten worden. Gerespecteerd onder toezicht van de overheid, die deze regels zo nodig afdwingt. Op die drie elementen – vrijwillige naleving, toezicht en handhaving – zou de culturele omwenteling betrekking moeten hebben. Daarbij zie ik dus taken voor ons allen: het volk, bestaande uit burgers en bedrijven, en verschillende takken van de overheid. Voor burgers en bedrijven zie ik als taak het ontwikkelen van beginselen van behoorlijk of verantwoord burgerschap of ondernemerschap, met respect voor rechtsregels en normen. Voor de overheid geen terugtrekkende, maar een vitale overheid. Het terugtrekken van de overheid, dat de laatste jaren een politiek begrip is geworden, heeft op de keper beschouwd

geen betrekking op de overheid, maar op de staat. De staat – of de provincie of gemeente –, die in mindere mate deelneemt in het economisch verkeer en zich terugtrekt ten behoeve van marktpartijen. Op de politieke wenselijkheid of onwenselijkheid ga ik uiteraard niet in. Wel op de wenselijkheid van een zichtbare en vitale overheid als het gaat om toezicht en rechtshandhaving. Overheden die zichtbaar aanwezig zijn om, complementair aan behoorlijk burgerschap en verantwoord ondernemerschap, op de naleving van regels toe te zien en deze re handhaven.

In zo'n samenleving is naast de rechtsregels ook een grote mate van verdraagzaamheid, tolerantie, nodig. Het gaat echter verkeerd – en dat is in het recente verleden gebeurd, ook daarom bepleit ik een cultuuromslag, – als de overheid tolerantie verwacht met toegeeflijkheid. De toegeeflijkheid en de lijdzaamheid van de permissive society zijn iets anders dan de verdraagzaamheid en het wederzijdse respect van een tolerante samenleving. Tolerantie is een deugd. Toegeeflijkheid een zwakte.

Aankweken van behoorlijk burgerschap en van verantwoord ondernemerschap met overheden die hun verantwoordelijkheden nemen bij toezicht en handhaving, dat is wat stilsaan bij vrijheid en leven zon-

der angst van ons vraagt, wanneer het om de samenleving in Nederland gaat.

Ik duidde de situaties in landen om ons heen en veraf reeds aan. Een maand geleden was het toen nog vrije Russische televisiestation *N.T.S.*, met vrije journalisten, in een strijd om het voortbestaan als vrije zender gewikkeld met de hoogste macht in de Russische staat. Het dreigende verlies van haar journalistieke vrijheid bracht een journaliste ertoe te zeggen dat zij bevreesd was voor het verlies van die vrijheid en van het leven zonder angst. Onze televisie volgde de beklemmende gebeurtenissen op de voet. Er was sprake van solidariteit als vorm van morele steun. Solidariteit zie ik als de internationale vorm van behoorlijk burgerschap, van het zich mee verantwoordelijk voelen voor en met anderen in de internationale gemeenschap, en zich daarnaar gedragen. Door uitbreiding van de Europese Unie kunnen wij niet alleen de in West-Europa verworven vrijheid, maar ook de verzoening – die door leven zonder angst voor oorlog mogelijk is gemaakt – in Centraal- en Oost-Europa bevorderen. Die uitbreiding zal zeker offers vragen. De bereidheid die te brengen berust op solidariteit, op behoorlijk wereldburgerschap. Die solidariteit van de burgers van de Europese Unie moet het draagvlak leveren voor de politieke besluitvorming. Anderzijds heeft ook die solidari-

teit steuntjes in de rug nodig in de vorm van politiek leiderschap en inspiratie. Zonder politiek leiderschap en inspiratie zou de eenheid in West-Europa, die ons in staat stelt zonder angst te leven, niet tot stand zijn gekomen.

In het streven naar een wereldrechtsorde – een orde zonder angst – kunnen ook de gerechtelijke instellingen van de *Verenigde Naties*, gevestigd in Den Haag als residentie van het internationale recht, een belangrijke rol spelen. Naast solidariteit tussen volken moet rechtshandhaving op internationaal niveau vrijheid mogelijk maken voor hen die onder dictatuur en onderdrukking zuchten. Ook deze rechtshandhaving kan met dwang gepaard moeten gaan. Dwang die wordt uitgeoefend op gezag van de *Verenigde Naties*. Door in het kader van de *Verenigde Naties* mee te werken aan militaire vredesmissies kunnen wij in de wereld vrede en vrijheid helpen brengen en daarmee elders de mogelijkheid scheppen te leven zonder angst. Zoals ook wij onze vrijheid en herstel van leven zonder angst te danken hebben aan de militaire interventie van de geallieerden.

Binnen onze Nederlandse samenleving zijn verantwoord burgerschap en vitale overheden belangrijke voorwaarden voor leven zonder angst. In de interna-

tionale samenleving zijn dat de internationale solidariteit – het verantwoord wereldburgerschap – en een krachtige handhaving van de internationale rechtsorde door de Verenigde Naties en haar organen, mede door haar mogelijkheden van peacekeeping en peace enforcement. Het zijn deze internationale solidariteit en de door de geallieerden ontplooidde macht, waaraan wij 56 jaar geleden het herstel van onze vrijheid en de terugkeer van leven zonder angst hadden te danken. Vrijheid en leven zonder angst, die niet vanzelfsprekend zijn, maar waarvoor wij ons allen nationaal en internationaal mogen en moeten inzetten.

Ik wens u allen een feestelijke bevrijdingsdag.